

De fremmede kulturers påvirkning af udviklingen - II

af *Sven-Ingvar Andersson*

Nutiden, usikkerheden og spørgsmålene om fremtiden

Man behøver bare at læse sin daglige avis for at forstå, at der er mange ubesvarede spørgsmål i det område, som har med død og begravelse at gøre.

Tidligt forår og omkring Alle Helgens Dag er der rigtig nok en del nydelige artikler med smukke billeder, der fortæller, hvor dejlige kirkegårde er. På forårsbillederne ligger pinseliljerne i hvide driver under de store træers kaskader af nyudsprunget løv og gravmonumenternes kors og pyramider tegner sig sammen med de gamle træers furede stammer som accenter i et stort maleri. Og man ved, at der er fugle, masser af fugle. Foruden de duer af marmor, der sidder stille, og tålmodigt fortæller deres historie om evig trofasthed og fred på jorden - til trods for at de egentlig er forbudte. I lysningerne mellem træerne sidder gamle mænd på bænke og unge piger udenfor bænkene. De, pigerne, bestræber sig på at give solen adgang til så meget hud som muligt. Det generer ikke de gamle mænd - og de døde må forventes at være ligeglade.

Efterårsbillederne er også meget smukke, men de har en anden karakter. De viser gamle kvinder, som pynter grave. De sætter hvide krysanthemum ud, og de lægger granris i mønster. Langsomt bevæger de sig, som om det var vigtigt, at den lille syssel tog lang tid. Der er bare ét navn på gravstenen. Navnet på en mand, som døde for 5-10 år siden i en statistisk alder af 68. I baggrunden ser man et par unge mænd ved en lille have-traktor. De bevæger sig med en helt anden fart. De bliver betalt efter, hvor mange vinterkranse med kogler, de kan nå at lægge ud ovenpå to grene nordmannsgran på de grave, der passes af forvaltningen eller af en entre-

prenør. For dem, der ikke kan pleje graven selv og alligevel vil, at det skal se pænt ud.

Artiklen fortæller om mosset på gamle gravstene med tekst, som ikke længere kan læses. Den handler om efterårets cyklus - og om livets cyklus. Om det romantiske forfald - og om forfaldets romantik.

Både forårsbilledet og efterårsbilledet er hentet fra gamle kirkegårde. Ikke fra nye begravelsespladser, men fra kirkegårde, som virkelig ligger ved en kirke, og som måske har ligget der i nogle hundrede år. De er fyldt med grave - og lige så tæt pakket med tid. Der hænger også en fornemmelse af evighed ved dem.

Ind imellem disse poetiske forårs- og efterårsartikler dumper der andre artikler ind. Det er artikler, som ligger nærmere nutiden. De fortæller om en anden virkelighed. En virkelighed, som sjælden er romantisk. De fortæller nyheder. Der er ikke meget nyhedsværdi i de poetiske betragtninger. Dagens nyhed kan være, at der har været hærværk på en landsbykirkegård. Et antal gravstene er blevet væltet og nogle kors er slået i stykker.

Fra en storby - det kunne være København - kommer nyheden, at man vil bygge Europas største krematorium. Der er rigtig nok ikke rigtig plads til det på den gamle kirkegård, men ved at organisere et rationelt flow kan det lade sig gøre. Flow er det ord, som dækker over den fart, hvormed kister, med lig, kommer ind i anlægget uden at kollideres med de sørgende, brændes og uden generende luftforureninger kommer ud i den anden ende. En række følgende artikler handler om det betimelige i at varmen fra forbrændingsanlægget benyttes til opvarmning af administrationslokalerne, kapellet og personalets frokoststue.

Ind imellem er der i aviserne små notitser om indvielse af pladser for anonym begravelse. Hvis sådanne artikler er illustreret med et billede, viser det som oftest en vandkumme med en eller anden form for skulptur af meget svingende kvalitet. Sådanne artikler er passivt konstaterende. De ledsages aldrig af en kritisk analyse eller vurdering, såsom det sker ved andre former for offentlig kunst.

En anden slags artikler kan handle om forholdet mellem kirkelig og borgerlig administration af kirkegårde. I sådanne artikler hedder det ikke kirkegård, men begravelsesplads. Men når artiklerne handler om disse områders anvendelse som park, så er det igen ordet kirkegård, der bliver brugt, og spørgsmålet er da, hvor alvorligt man skal se på, at der er grave under træerne.

Lægger man de daglige aviser og de faglige tidskrifters mange artikler sammen, kan man muligvis tale om tendenser for fremtiden. De tegner i retning imod en anonym, grøn kirkegård, men billedet er langt fra klart. Der er bevægelser i mange andre retninger. Og for øvrigt ved man, at fremtiden aldrig bliver en lige fremskrivning af én trend.

Det ved man fra historien, så der er al grund til at se på den.

Jeg gør det i den overbevisning, at nutid aldrig kan forstås uden sammenhæng med den fortid, som nutiden er et resultat af og at fremtiden på tilsvarende vis er forbundet med fortiden.

Søren Kierkegaard har formuleret disse forhold på sin underfundige måde, idet han konstaterer, at livet må leves fremadrettet, men desværre kun kan forstås bagud.

Analyse af et stykke virkelighed - Dalby

Jeg savner forudsætninger for at behandle mit emne videnskabeligt. I min nød griber jeg til en metode, som er i dobbelt forstand overfladisk. Jeg vil besøge en kirkegård og se, hvad den fortæller om historiens aflejringer, opfattet som bølger af påvirkninger og impulser kommende udefra, fra forskellige steder, forskellige kulturer og forskellige tider.

Jeg er født 6 km fra Nordens ældste bevarede stenkirke. Ved den findes en kirkegård, som endnu efter 900 år er i brug, og som tid til anden er blevet udvidet og på anden måde tilpasset skiftende tiders skiftende opfattelser af, hvordan man bør forholde sig til død og begravelse. Stedet er Dalby 10 km fra Lund i det Skåne, som indtil for nylig var en del af Danmark.

Kirken er Hellige korsets kirke, hvor kongen, Sven Estridsen, indsatte Eginio som biskop i 1060. Eginio

oprettede et augustinokloster i Dalby, efter at han også havde lagt Lund under sig og var flyttet dertil. Dermed sluttede en strid mellem tysk og engelsk missionering i disse egne i tysk favør, og det blev Lund og ikke Dalby, som blev sæde for den danske ærkebiskop.

Der er mindre end halvdelen tilbage af den i 1200-tallet meget store kirke. Men den er endnu i dag imponerende, ikke mindst i kraft af en placering højt hævet over den omgivende, frugtbare slette. Og resterne af klosterbygningerne er i dag Nordens ældste beboede hus.

I arkitekturhistoriske termer er kirken en treskibet saxisk søjlebasilika. Den bygningsform er, som navnet siger, kommet udefra, fra Sachsen, men den var allerede 1000 år gammel, da den blev anvendt i Dalby, og kan føres tilbage til antiken. Ordet basilika er græsk og betyder kongelig.

Fra 300-tallet blev basilikaen en almindelig bygningstype for den nye religion og blev med kristendommen spredt over hele Europa i forskellige varianter.

Allerede her må man med den svenske 1700-tals digter Johan Henrik Kellgren konstatere, at "blott barbariet var en gång fosterländskt".

Dalby kirke er placeret på det mest synlige sted i det skånske landskab

Og dog: Kellgren var præget af oplysningstidens fransk-inspirerede, skeptiske materialisme. Han forholdt sig tøvende til den frembrydende romantik, og dermed også til den nationale romantik, som derefter gang på gang er dukket op i kirkegårdskulturen.

Med sin hvidkalkede puds uden på de tungt hvilende gråstensmure fremtræder den for vore øjne som meget skånsk, det vil sige dansk, men den arkitektoniske idé er importeret ude fra ligesom kristendommen. Placeringen på det mest synlige sted i landskabet og med udsyn over menighedernes landsbyer og gårde tjener både værdigheden og forsvarsbehovet. Kirkens klokker toner ud over sletten og jager utøj ned under jorden. Og murene er tykke nok til at beskytte sakramenterne, biskoppen og kongen, når han med sin hird tog ophold i anlægget.

Over vestportalen sidder et relief, der viser Samson i strid med en løve. Det er sindbilledet for det godes kamp med det onde, og motivet kender vi fra byzantinsk kunst. Men det er ældre endda. I den græske antik viste samme motiv Herkules kamp med sin løve.

Kirken har som sagt været meget større og tæt ved det, som engang var koret, ligger et gravminde. På afstand ser det ud som en halvt nedgravet, grov træstamme. Ved nærmere betragtning fremtræder et græsk kors i svagt relief. Man føler, at dette gravminde kan være lavet af en, som huggede runer i kampestenene, da han gik i lære.

Det er også fristende, at forestille sig, at denne særlige form har en fortid i træ. I gammel tid kunne en kiste være formet af en kløvet og udhulet træstamme. Det som gik forud for kristendommen var i Norden, hvad det tekniske angår, en trækultur. Men nu skulle det være sten. Sten som i Italien. Det var stenhuggere fra Lombar-diet, der virkede ved kirken i Lund, så hvorfor ikke også i Dalby.

Udenfor kirkens sydportal kan man beundre udsigten eller de mange fine gravstene. Enkelte monumenter af kalksten er bevaret og sat til side som museumsgenstande. De fleste fortæller om egnens bønder. Det er forståeligt. Den materielle kultur, som kirken og kirkegården repræsenterer, udover det religiøse, hviler jo i alt på

Markante og store gravsten var tegn på velstand og god økonomi ved århundredskiftet.

bøndernes arbejde med jorden. De mest markante gravsten er fra årene omkring århundredskiftet. Det siger noget om politisk ro, om god økonomi og om ny teknik.

Man havde råd til at vise sin stand og velstand på kirkegården. Og man gjorde det i former, som viser store ambitioner og international påvirkning.

Foruden de stentavler med tekst, som har samme let opfattede rationalitet som runestenene, findes der på Dalby kirkegård mange, forbløffende mange, obelisker. De er ikke så praktiske, for teksten kan ikke så godt stå på selve obeliskens, men må placeres på en sokkel. Og den må ikke være for stor, hvis virkningen af obeliskens spændstige rejsting skal bevares.

Hvordan kom det sig, at obeliskens blev den foretrukne model blandt bønderne i Dalby sogn? Et svar kunne være, at den symboliserer forbindelsen mellem jord og himmel. Lever man til hverdag med megen ler på træskoene, kan man da godt opfatte symbolikken i denne mod himlen og evigheden rettede spids.

Et andet svar er, at den svarede til stenhuggerens ambitioner. Den hårde, sorte basalt måtte hentes fra de særli-

ge geologiske forekomster i det nordlige Skåne. Endnu i dag er de eftertragtede, særligt af japanske billedhuggere.

Stenhuggeren har set kataloger af gravminder, måske fra en af de store industriudstillinger i London, Berlin eller Paris.

Obeliskerne har deres oprindelse i Egypten for mere end 4000 år siden, men Napoleon har banet vejen fra Heliopolis til Dalby. Det var nemlig Napoleons felttog i Egypten i 1798, som åbnede europæernes øjne for den egyptiske kultur. Den obelisk, der står på Place de la Concorde, hentede Napoleon dertil som krigsbytte.

I Egypten var obeliskerne knyttet til solkulten. Heliopolis betyder netop solbyen, og obeliskerne symboliserer solstrålen.

Måske er det kendskabet til obeliskens urfunktion, som ledte til en mærkeligt sammensat gravstentype, der findes i flere udgaver i Dalby. På en sokkel, som er tung og kubisk som et romersk offeralter, står en stumpet obelisk, der oven i købet er kronet af et kors. Obeliskerne er blevet kristnet, men resultatet siger mere om den dødes rigdom end om æstetisk ro. Man ser at symbolerne strides om pladsen. Man ser også at den teknik, som gør det muligt at bearbejde den hårde basalt frem til glasklar spejling i komplicerede geometrier, er i en rivende udvikling. Stenindustrien havde al grund til at være stolt.

Går man til den del af kirkegården, som ligger nedenfor den gamle vej til Lund, er det fortsat stenindustrien, som fejrer triumfer. Eftersom marken skråner ret meget, bliver der brug for en terrassering, og til det kan der hentes inspiration fra Italien. Gravstederne er store, og de får ofte formen af en lille, horisontal terrasse, som holdes oppe af støttemure af granit. Gravmonumentet kan indgå i terrassekompositionen i form af en rejst væg. I disse former genkender man malernes skitser fra Forum Romanum i Rom, fra Pompeii og fra græske ruinområder.

Et sådant dyrt gravsted var en investering for fremtiden. Det var ikke bare én persons grav. Det fik karakter af familiens gravkammer. Begrebet familiegrav blev præget.

I en senere udvidelse er man kommet ned på horisontal mark. Her er de sociale ambitioner mindre fremtrædende og stankenterne er ikke praktisk nødvendige. Det bliver til en mindre gravsten i et lille blomsterbed foran en lav hæk.

Det har alle dage været vigtigt at gravfreden respekteres. Der må være en vis geometrisk orden på kirkegården. Ellers kan man komme til at lægge en ny grav sådan, at situationen fra Shakespeares Hamlet gentager sig. Det var en ulykke, at Gorik's kranium, som Hamlet tager i hånden, kom til syne. Hans grav var ikke gammel.

Ryghækkene var en god metode til at fastholde geometrisk orden. Man hentede dem fra havekunsten i en form, som vist nok havde holdt sig levende siden 1500-tallet i det danske område.

På den gamle del af kirkegården dominerer gravminderne. Hække og andre plantninger spiller en underordnet rolle. Gravminderne er forskellige, men de karakteriseres af alvor og værdighed. På det nyere område er det som om værdigheden er flyttet fra gravminderne til hækkene. Det er som om der er gået Las Vegas-æstetik i

Ryghækkene er gode til at fastholde en vis geometrisk orden på kirkegården.

gravstenene. Man morer sig med lidt svungne kanter og glad mangel på symmetri.

I 1600-tallet brugte man kranier og andre skeletdele som dekoration på gravene. At mindes om kødets flygtighed er altså ikke ukendt i kirkegårdenes historie. Man studser alligevel, når man pludselig står foran en gravsten, der har et ornament, der umiddelbart minder om et menneskes rygsøjle. Vi synes at være på vej ind i en ny symbolverden. Man møder den allerede i avisernes dødsannoncer.

En tilfældig dag i sommer læste jeg to svenske aviser, en fra Malmø og en fra Stockholm. De to store aviser, må jeg huske at sige. Der var symboler på mange annoncer. Nogle få kors. Enkelte blomster og solopgange. Nogle trækfugle. Og ret mange katte. Katte som sorte silhuetter i Malmø-avisen og som konturtegninger i Stockholm-avisen. Trækfuglene kan jeg forstå. Måske betyder de "herfra til evigheden", måske "herfra til intetheden", eller bare "livet er en flugt".

Men kattene! Jeg måtte erkende, at der tydeligvis rør sig noget i den såkaldte folkesjæl, som jeg ikke aner noget om.

Nutidens gravsten gives forskellige ornamentar dekorative og lidt sære som rygsøjlen på denne gravstens venstre side.

Jeg kunne ikke tro andet, end at gravstenen med rygsøjlen var et enestående eksempel. Men sådan var det ikke. En kort promenade mellem ryghækkene afslørede, at denne skeletdekoration, som jeg havde studset over, var en katalogvare. Måske en model, som allerede er gledet ud af produktion til fordel for en ny mode.

Eksemplet viser, at de forandringer, som før gik langsomt i store bevægelser, nu har samme hurtige rytme, som andre varer. Gravsten er blevet en modevare, som man bestiller pr. katalog.

Langt væk fra kirken ligger den seneste udvidelse. Den er smuk, men hvis man ikke så den sammen med de gamle dele, ville man ikke kunne forstå, at det er en begravelsesplads. Her er et rundt bassin og et par blomsterbede. Der er også to kvadratiske kar af granit med vand og blomsterbuketter. Her er yderligere et lille kvadratisk anlæg med træer og blomster. Man kan gå ind i det, men det er meget uklart, hvorfor man skulle gøre det.

Der er parkbænke langs dette nye områdes ene kant, hvor man kan sætte sig og forsøge at forstå, hvad meningen er. Det må jo være en mindelund. Det vil sige

Kirkegårdens seneste udvidelse er smuk med det velformede bassin, men der er ikke meget, der fortæller, at dette er en kirkegård.

et sted, hvor asker sættes ned anonymt, hvad der betyder, at man hverken ved, hvor en individuel urne står, eller hvis rester den gemmer. I denne henseende ligner den så mange andre mindelunde. Det særlige er her lige som mandre andre steder, at man ikke kan forstå, indenfor hvilket område asken deponeres. Det kan ikke være i det store bassin, som ellers er den mest fremtrædende form. Det kan næppe være i den lille lund med træer og blomsterbede. Og græsfladerne flyder i et med begravelsespladsens øvrige græsplæner, hvor man kan røre sig frit.

Tanken om en grøn kirkegård er 200 år gammel. Lige så gammel som den landskabelige have. Vi kalder den engelsk, fordi englænderne var tidligt ude med idéen og gennemførte den konsekvent. Der findes i Norden adskillige nyere begravelsespladser, som udgår fra denne romantiske havestil. De er som oftest meget smukke parker, hvor man må lede efter tegn på at de også er kirkegårde.

Er der gjort plads til sorgen på den grønne kirkegård ?

Anlægget i Dalby er et sent eksempel og langt fra konsekvent. Det viser med stor tydelighed den moderne kirkegårds dilemma. Det er længe siden man opgav betegnelsen kirkegård, men nu skal man helst ikke kunne se, at det er en begravelsesplads heller.

De påvirkninger, som har ledt udviklingen hertil, skal ikke søges i et eller andet udland og heller ikke i en defineret ideologi. De er ikke resultatet af en aktiv indsats eller filosofi. De er konsekvensen af en passiv accept af forbrugersamfundets handelsmekanismer og den fortsatte fortrængning af dødens realitet og sorgens kraft.

Det er ikke nemt at være optimistisk i denne situation. Men der tegner sig trods alt to grunde til en behersket optimisme. Den ene er alt det, som går under betegnelsen økologi. Hvilken form vil den begravelsesplads få, som er konsekvent økologisk? Den anden er en ægte påvirkning udefra. De tilflyttedes varme åbenhed i forbindelse med begravelse. Efter vores vante opfattelse er de former, som vi finder på indvandrerens grave smagløse. Men de er ægte. De ser sorgen i øjnene. Og de af-

slører noget væsentligt. De viser, at vi har accepteret en følelsesmæssig fortrængning, som vi ikke burde ha' accepteret. Og de afslører parkkirkegårdens utilstrækkelighed, når det gælder muligheden for at udtrykke sorg.

Der vil næppe komme obelisker på fremtidens nordiske kirkegårde, men det er naivt at tro, at udviklingen kun tager én retning.

Jeg har tidligere ment, at der i forbindelse med død og begravelse melder sig tre behov hos de efterlevende. Et behov for værdighed, et behov for evighed og et behov for trøst.

Efter at have set katteannoncerne er jeg ikke længere så sikker på, at behovet for værdighed er så stort. Hvad gælder behovet for evighed må vi indse, at sekulariseringen betyder, at dette behov for de fleste dækkes af naturens kredsløb. Paradiset er blevet økologisk. Tilbage er behovet for trøst. Det er mit stærke indtryk, at den grønne kirkegård, som vi mest kender i dag, ikke imødekommer de efterlevendes behov for trøst. Begravelsespladsen er med andre ord ikke indrettet til at behandle sorgen. Sorgen er ikke rigtigt respekteret som psykologisk kraft med indflydelse på begravelsespladsens udformning.

August Strindberg har skrevet et skuespil, som han kalder et drømmespil. Det er en slags sort komedie med et underfundigt væv af filosofi, eventyr og drøm - og stor tragik. Et skuespil - hvor evigheden og en meget påtrængende nutids, daglige besværligheder danner smukke, men foruroligende mønstre.

I det skuespil optræder gentagne gange - tilsyneladende uden sammenhæng med handlingen i øvrigt - en mand, som ønsker sig en grøn paraply. Det er meget vigtigt for ham at få en grøn paraply. En grøn paraply vil gøre ham til et lykkeligt menneske. Ved skuespillets slutning får han en grøn paraply. Han kigger på den. Han folder den ud. Han folder den sammen igen. Han sukker dybt og så siger han: "Det var nu ikke den grønne farve jeg havde tænkt mig".

*Svend-Ingvar Andersson, København.
Professor, landskabsarkitekt m.d.l.*